

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ISSN 0453-8048

ISSN 0320-8281

ВІСНИК

Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна

№ 633

ІСТОРІЯ

Випуск 36

Засновано у 1964 р.

Харків
НМЦ «СД»
2004

УДК 930
ББК 63я5
В53

Редакційна колегія:

канд. іст. наук, професор	<i>С. І. Посохов</i> (відп. редактор)
канд. іст. наук, доцент	<i>В. М. Духопельніков</i>
д-р іст. наук, професор	<i>В. І. Кадеєв</i>
д-р іст. наук, професор	<i>В. В. Калініченко</i>
канд. іст. наук, професор	<i>С. М. Куделко</i>
д-р іст. наук, професор	<i>В. В. Лантух</i>
канд. іст. наук, доцент	<i>О. П. Мартем'янов</i> (відп. секретар)
д-р іст. наук, професор	<i>Б. К. Мигаль</i>
канд. іст. наук, професор	<i>Є. П. Пугач</i>
д-р іст. наук, професор	<i>С. Б. Сорочан</i>
канд. іст. наук, доцент	<i>О. П. Чижов</i>
д-р іст. наук, професор	<i>О. О. Чувтило</i>
д-р іст. наук, професор	<i>Б. А. Шрамко</i>

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077 Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, історичний факультет.

Тел.: (0572) 707-54-78; факс (0572) 30-23-79

E-mail: istfac@univer.kharkov.ua; сайт: <http://www-history.univer.kharkov.ua>

*Затверджено Вченою Радою ХНУ ім. В. Н. Каразіна
(протокол № 6 від 27 травня 2004 р.)*

Матеріали «Вісника» відображають передусім основні напрямки наукових досліджень викладачів та аспірантів історичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. В публікаціях збірника розглядаються актуальні питання історії стародавнього світу, середньовічної історії й археології, історії нового та новітнього часів, історіографії та джерелознавства. Випуск присвячено 200-річному ювілею Харківського університету.

Для викладачів, науковців, студентів і всіх, хто цікавиться історією.

Материалы «Вестника» отражают прежде всего основные направления научных исследований преподавателей и аспирантов исторического факультета Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина. В публикациях сборника рассматриваются актуальные вопросы древней, средневековой истории и археологии, истории нового и новейшего времени, историографии и источниковедения. Выпуск посвящен 200-летию Харьковского университета.

Для преподавателей, научных сотрудников, студентов и всех, кто интересуется историей.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 4063 від 02.03.2000 р.

Фотоколажі Ю. І. Ворошилова

© Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2004
© НМЦ «СД», художнє оформлення, оригінал-макет, 2004

**ДО 200-РІЧЧЯ
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

23. *Отис* на Софийска Народна библиотека. — Т. 1.
24. Российский государственный архив древних актов (*далее* РГАДА). — Ф. 86, оп. 1, 1714 г., д. 1, лл. 1–191; ф. 86, оп. 1, 1715 г., д. 1, лл. 1–9.
25. *Слюсарский А. Г.* В. Н. Каразин. Его научная и общественная деятельность. — Х., 1955.
26. *Снегаров И.* Културни и политически връзки между България и Русия през XVI–XVIII в. — София, 1953.
27. *Генов Ц.* Полковник Назар Александрович Каразин (1731–1783 гг.) //Българи-офицери, борци за русско-българска дружба преди Освобождението. — София, 1957.
28. *Кратка* история на България. — София, 1958.
29. *Достян И.* Борьба сербского народа против турецкого ига. XV–начало XIX века. — М., 1958.
30. *Дойнов Ст.* Българската общественост и русско-турската освободителна война (1877–1878). — София, 1978.
31. *Синица В. И.* План Кантакузина и миссия Каразина (из истории освободительного движения в Дунайских княжествах и русско-балканских связей)//Вопросы истории. Межведомственный сб. — Вып. V. — Минск, 1978.
32. *Сохан П. С.* Очерци по история на украинско-българските връзки. — София, 1979.
33. *Кравченко В.* Про Харківський університет, Василя Каразіна та провінційне суспільство//Харів'яни, 9–15 січня, 16–22 січня, 23–29 січня 2003 р.
34. *Узбек О., Грама В., Чеботарев М., Свіч В.* Немає пророку у своїй вітчизні//Харків'ни. — 3–9 квітня, 10–16 квітня 2003 р.
35. *Березюк Н. М.* Достойные своего рода (к семейному портрету Каразиных)//Университеты. — 2003. — № 1.
36. *Греки* Харківщини. Збірник історико-публіцистичних статей. — Х., 2003
37. *Харьковский* исторический альманах. — Х., 2004.
38. *Хрідочкін А. В.* Суспільно-політичні погляди В. Н. Каразіна. — Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 2001. — 17 с.
39. *Узбек Е.* Василий Каразин из рода Караджи. — Х., 2002.
40. *Грама В. М.* Піонери акліматизації рослин та охорони природи слобідського краю (Василь Назарович, Іван Назарович та Іван Іванович Каразіни)//Греки Харківщини. Зб. історико-публіцистичних ст. — Х., 2003.
41. *Ніколаєнко Н. О.* Збережемо пам'ять про великого просвітника В. Н. Каразіна//Греки Харківщини. Зб. історико-публіцистичних ст. — Х., 2003.
42. *Стоилова Т.* Третият Рим. Мирните решения на руската имперска политика в Югоизточна Европа през XVIII век. — София, 2001.
43. *Медведева О. В.* Участие болгар в русско-турецких войнах//Славянские народы Юго-Восточной Европы и Россия в XVIII веке. — М., 2003.

44. *Харьковский* исторический альманах. Осень–зима 2004 год. — Х., 2004.
45. *Росийский* государственный исторический архив. — Ф. 1343, оп. 23, ед. хр. 1254, л. 28.

Резюме

Станчев М. Г. «Етнічні образи» В. Н. Каразіна в джерелах та історіографії

Предметом статті є аналіз різних гіпотез етнічного походження роду Каразіних, які беруть початок від висловлювань самого засновника Харківського університету. Не підлягає сумніву, що його предки походили з балканських володінь Османської імперії. Вірогідно, родоначальником роду Каразіних став софійський католицький архієпископ (митрополит) Григорій (на прізвисько Караджа) або хтось з членів його родини, які переселилися до Російської держави в кінці XVII–на початку XVIII ст. (хоча прямих свідчень цього не знайдено). Однак автор підкреслює, що з трьох «етнічних образів» Василя Назаровича Каразіна, що утвердилися в історіографії, — сербського, грецького й болгарського — найбільш доведеним у документальному відношенні є останній, на що звертають увагу М. Дрінов, М. Тихий, Д. Багалій і деякі сучасні дослідники в Україні й Росії. В усякому разі, у джерелах катеринінських часів чітко вказується на болгарський родовід підполковника Назара Каразіна — батька славетного харківського просвітника.

Р. І. Філіппенко

Є. К. РЕДІН — ДОСЛІДНИК ФРЕСКОВИХ І МОЗАІЧНИХ ПРИКРАС СОФІЇВСЬКОГО СОБОРУ ТА ІНШИХ ХРАМІВ КИЄВА

Наукові інтереси професора Харківського університету Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908) — видатного представника вітчизняного мистецтвознавства кінця XIX–початку XX ст. охоплюють різноманітний матеріал: фрески й мозаїки, мініатюри та ікони, пам'ятки прикладного мистецтва, твори архітектури і, нарешті, археологічні пам'ятки.

Зі студентських років Є. К. Редін особливо цікавився вивченням давньоруського та середньовічного візантійського мистецтва. Єгор Кузьмич згадував, що направленням своїх спеціальних знань повністю зобов'язаний професорові Н. П. Кондакову (1844–1925). Учений спричинив на студента Редіна такий вплив, що вже з першого року навчання він майже цілковито присвятив себе вивченню історії мистецтв. Таким чином, Є. К. Редін пройшов важку, дивовижну за своєю суровою критичністю, школу Н. П. Кондакова, який спрямовував сили своїх учнів на мало розроблені та важливі сфери середньовічного візантійського та давньоруського мистецтва.

Захоплення історією мистецтва в університеті відбилось у тому, що Є. К. Редін і Д. В. Айналов (1862–1939), з яким він подружився ще на першому курсі, взяли сумісну дипломну роботу на золоту медаль про Софіївський собор Києва, його мозаїки та фрески.

Собор св. Софії, вершина давньоруської архітектури XI ст., що була покликана відродити на Київській землі традиції головної святині православного світу — Софії Константинопольської, є одним із найдавніших витворів руської архітектури, який дійшов у доброму стані до наших днів.

Тему дипломної роботи Є. К. Редіну і Д. В. Айналову запропонував проф. Н. П. Кондаков, під безпосереднім керівництвом якого вона виконувалась і порадами якого товариші постійно користувались. Н. П. Кондаков пояснював свій вибір тим, що раніше опубліковані Ф. Г. Сонцевим (1801–1892) зарисовки та копії мозаїк і фресок Софіївського собору в альбомі «Древности Российского государства» (1849–1853) не мали підтексту. Потрібно пам'ятати, що й сам Н. П. Кондаков у 1888 р. публікує роботу «О фресках лестниц Киево-Софийского собора». Є. К. Редін і Д. В. Айналов також дякують О. І. Кирпичнікову (1845–1903), який допомагав їм при написанні дослідження.

Н. П. Кондаков і О. І. Кирпичніков навчались у Ф. І. Буслаєва (1818–1897). Обидва ставили перед собою мету — дослідження давньоруського мистецтва за допомогою історико-порівняльного, комплексного методу дослідження. Історико-порівняльний метод дослідження Ф. І. Буслаєва став один із найважливіших джерел формування іконографічного методу Н. П. Кондакова.

Робота Д. В. Айналова та Є. К. Редіна «Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи» [1] була одним із перших наукових досліджень молодих учених. Робота ґрунтувалась на особистих враженнях і нотатках, зроблених під час відвідування Києва, де товариші вивчали і ту мозаїку, яка не ввійшла до альбому «Древност...». Згодом Д. В. Айналов зазначив, що русько-візантійський храм потрібно було дослідити порівняльно і поряд з цілою сферою пам'ятників середньовіччя Сходу і Заходу [2, с. 19].

Ця робота цікава ще й точним використанням історико-порівняльного методу. Досліджуючи розпис храму, товариші вбачали завдання в «изучении иконографии сюжетов этой росписи, ибо в художественных воспроизведениях религиозных идей этой эпохи лежит во многом характеристика и самое содержание христианства...» [1, с. 2]. Окрім виконання цього завдання, говорять у передмові Д. В. Айналов і Є. К. Редін, мета роботи полягала в дослідженні стилю й техніки живопису Софіївського собору, які дозволяли зробити висновок про стан візантійського мистецтва в епоху його повторного процвітання.

Головну увагу дослідники звернули на зміст розпису. Молоді вчені скрупульозно вивчили всі мозаїчні зображення, розписи п'яти старих «пределов», груповий портрет князівської родини та світський живопис у кутових

вежах, які ведуть на хори церкви. Навіть у тих випадках, коли окремі сюжети розпису вже стали темою для дослідження інших учених, наприклад, сходові фрески, Є. К. Редін і Д. В. Айналов пишуть по-новому, помічаючи різного роду дрібниці, що впливають на інтерпретацію цих фресок [3, с. 269].

Розмірковуючи про світський живопис сходів, на яких зображено сцени великокнязівського полювання та скоморохів, автори звертаються до статей Ф. І. Буслаєва, Н. П. Кондакова, О. М. Веселовського (1838–1906), О. І. Кирпичнікова, М. І. Петрова (1840–1921), В. В. Стасова (1824–1906), використовують іншу літературу. Вони зупиняються на історії апокрифічних Євангелій, переказують їхній зміст і наголошують на їхнє значення в історії релігійного мистецтва [1, с. 136]. Фрески сходів Софії Київської служать наочним доказом тяжіння до Візантії, яке було характерною рисою культури Київської Русі XI–XII ст.

Найбільшої уваги Є. К. Редін і Д. В. Айналов приділили вивченню іконографічних сюжетів та їх упорядкуванню. «Все иконографические сюжеты... храма... разобраны по возможности полно, во первых: со стороны их внутреннего значения для христианства на Востоке в XI ст., и во вторых: со стороны постепенного образования каждого иконографического представления, т. е. выяснено содержание памятника и его источники...» [1, с. 2]. У цілому робота молодих дослідників має характер іконографічного довідника собору св. Софії. З цієї точки зору робота Д. В. Айналова та Є. К. Редіна залишається одним з найбільш повних видань до нашого часу.

Дипломний твір Д. В. Айналова та Є. К. Редіна «Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи» рецензував Н. П. Кондаков [4, с. 696].

На цей час Є. К. Редін вперше побував у Києві, цінувальником краси якого залишався все життя. Згодом він згадував, як разом з Д. В. Айналовим більше двох тижнів працював у Софіївській церкві, описуючи її живопис. «Труд этот удстойенный награды, оказался до такой степени удачным, что после переработки мог быть напечатан в виде первого опыта комментария к изданным рисункам...» — писалося у рецензії. І далі: «Весь труд, изложен живо и интересно, показывает в авторах хорошую школу, знакомство с памятниками и литературой, хотя, с другой стороны, не может претендовать на окончательное решение многих вопросов, возбуждаемых изучением росписи Софийского собора. Впрочем, в данном случае, важен первый шаг, и шаг этот, следует признать, сделан в верном направлении...» [5, с. 263].

У роботі Д. В. Айналова і Є. К. Редіна, безумовно, були недоліки, про що писали рецензенти. Наступник Є. К. Редіна на кафедрі історії та теорії мистецтв Харківського університету Ф. І. Шміт (1877–1941), займаючись вивченням Софіївського храму в Києві, відзначав поряд з позитивними й негативні сторони дослідження. На його думку, для того щоб провести таке крупне за своїми масштабами дослідження, потрібно було мати величезний досвід. Крім того, займаючись, головним чином,

питаннями іконографії, Є. К. Редін і Д. В. Айналов мало уваги приділяли техніці та стилю [6, с. 23].

Не зважаючи на свою більш ніж сторічну давність, робота Д. В. Айналова та Є. К. Редіна зберігла свою високу цінність та велике значення як корисний посібник для ознайомлення зі Софією Київською. Посилання на неї можна знайти в літературі й дореволюційній [7, с. 379, 389, 396, 404, 409, 412 та ін.], і літературі пізнішого часу [8, с. 166, 173, 177 та ін.]. Наприклад, указавши на недоліки дослідження, академік В. М. Лазарев (1897–1976) говорить про нього як про одну із найбільш ранніх робіт, присвячених вивченню Софіївського собору [9, с. 5], повертаючись до дослідження Д. В. Айналова і Є. К. Редіна протягом всієї монографії. Використовується вона й у літературі останніх часів [10, с. 531 та ін.]. Наш сучасник Н. В. Квлівдзе в статті «Историография русского церковного искусства» указує, що робота Д. В. Айналова та Є. К. Редіна до сьогодні зберігла значення, залишаючись найбільш повною публікацією фресок собору св. Софії у Києві [11].

Посилання на цю роботу зустрічається і в зарубіжній літературі. К. Вьорман в «Истории искусства всех времен и народов» писав, що його знайомству з давньоруським мистецтвом істотно посприяли роботи Д. В. Айналова і Є. К. Редіна [12, с. 199]. Варто врахувати, що роботу К. Вьормана сучасники називали найбільш докладною і рекомендували як основний довідник з питань мистецтвознавства [13, с. 27 та ін.].

Про внесок у написання роботи кожного з авторів можна судити по такій цитаті: «По рассмотрении сочинений, представленных на заданные темы, присуждены золотые медали студентам VIII семестра словесного отделения историко-филологического факультета: М. Попруженко — за сочинение: «Славянская Минея 1096 года, как памятник местного языка» и Е. Редину — за сочинение на тему: «Живопись Киево-Софийского собора»; студент того же семестра исторического отделения Д. Айналов получил право на получение золотой медали за сочинение на вторую из названных тем» [14, с. 55–56].

У 1888 р. Є. К. Редін закінчив Новоросійський університет. Виключена талановитість Є. К. Редіна стала причиною рішення ректорату університету залишити його «для приготовления к профессорскому званию», але з прикомандируванням до Петербурзького університету. Пов'язано це було з тим, що Н. П. Кондаков з 1 січня 1888 р. розпочав читання лекцій у Петербурзькому університеті. Сюди ж був направлений і Д. В. Айналов. Є. К. Редіну була призначена стипендія. Д. В. Айналов стипендії не отримав [4, с. 303].

Робота Д. В. Айналова та Є. К. Редіна «Мозаики и фрески Киево-Софийского собора», за яку вони в 1888 р. отримали золоті медалі, у 1889 р. була надрукована в «Записках Русского Археологического Общества» та удостоєна в 1891 р. почесним відгуком Товариства [15, с. 201, 206]. Проте в окремих виданнях стверджується, що Є. К. Редіна і Д. В. Айналова То-

вариство відзначило срібною медаллю [16, с. 310; 17, с. 22]. Але, у будь-якому разі, схвальні рецензії спеціалістів надихнули друзів на подальшу наукову діяльність. У цій ранній роботі в значній мірі визначаються основні риси Д. В. Айналова та Є. К. Редіна як серйозних істориків-мистецтвознавців.

На підставі цієї роботи написана ще одна робота «Мозаики и фрески Киево-Софийского собора», яка була опублікована в «Вестнике изящных искусств» [18]. Є. К. Редін і Д. В. Айналов не включили її до списку своїх наукових робіт, напевне, вважаючи, що вона є повторенням роботи «Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи». Проте Д. П. Гордеев (1889–1968) у «Рецензии на юбилейный сборник «Дмитрию Власьевичу Айналову от учеников к двадцатипятилетию его ученой деятельности» пише про те, що серед перерахованих робіт ученого ця робота не згадувалась [19, с. 2].

Таким чином, можна зробити висновок, що Є. К. Редіну на науковій ниві з перших кроків вдавалось багато. Популярність і повагу серед фахівців отримали як робота, написана разом з Д. В. Айналовим «Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи», так і багато інших робіт. У цей час розпочинається його самостійна наукова діяльність. До того ж, капітальна постанова низки найважливіших питань з історії давньоруського та візантійського мистецтва дуже швидко визначила Є. К. Редіна як одного з провідних спеціалістів як в Росії, так і на Заході [3, с. 270].

Уже в роботах, що відносилися до початку 90-х рр. XIX ст., автор поставив перед собою конкретне завдання — з'ясувати відношення «древностей» Росії до візантійських і східних, визначити риси самобутності давньоруського мистецтва. Таким чином, використовуючи «історико-порівняльний» та «історико-генетичний» методи, учений прагнув вивчити особливості візантійської культури, прослідкувати її розвиток у західноєвропейських і давньоруських пам'ятках мистецтва.

Є. К. Редін брав участь у роботі VIII Археологічного з'їзду, який пройшов у Москві з 8 по 24 січня 1890 р. 22 січня він виступив із доповіддю «Светская живопись лестниц Киево-Софийского собора» [20, с. 171].

До вивчення пам'ятників Києва товариші неодноразово поверталися й пізніше. У 1899 р. Д. В. Айналов і Є. К. Редін опублікували науково-популярну роботу «Древние памятники искусства Киева. Софийский собор. Златоверхо-Михайловский и Кирилловский монастыри» [21]. Мета дослідження — ознайомити учнів з історією батьківщини, її архітектурними та художніми пам'ятниками. Київ — «мать городов русских» — особливо багатий надзвичайними пам'ятниками давньоруського мистецтва. Серед цих пам'ятників своєю мозаїкою та фресками виділяються Софіївський собор, Златоверхо-Михайлівський і Кирилівський монастирі. Знайомство з ними як пам'ятниками культурної історії — саме в цьому полягає завдання книжки. Автори відзначають високий культурний рівень

Київської Русі, її зв'язки із життям Візантії та християнським світом. Також цікавими є такі спостереження товаришів: «Замечательно... что летопись и все остальные источники совершенно умалчивают о том драгоценном роде живописи — мозаике, которым были покрыты стены замечательнейшей русской церкви, св. Софии в Киеве, как о явлении довольно обыкновенном на христианском Востоке и Западе...» [21, с. 6].

Точку зору Д. В. Айналова та Є. К. Редіна відносно св. Софії як витвору візантійського мистецтва критикувала Н. Д. Полонська-Василенко (1884–1973) [22, с. 259]. Численні посилання на цю роботу зустрічаються в роботах і інших дослідників [23, с. 75, 76 та ін.].

Істориком-мистецтвознавцем була опублікована ще одна робота «Искусство Киевской Руси». Як і в попередніх роботах, тут мовилось про Софіївський храм, Златоверхо-Михайлівський і Кирилівський монастирі, але в контексті прийняття християнства. Автор підкреслює роль візантійського мистецтва: «В киевской архитектуре и живописи ясно выразился характер византийского искусства... Греческие мастера утвердили здесь основы византийской архитектуры и живописи и образовали школу русских мастеров» [24, с. 585].

Не зрозуміло, чому Є. К. Редін не взяв участі в роботі XI Археологічного з'їзду, який відбувся в серпні 1899 р. у Києві. Історик-мистецтвознавець був членом Московського Підготовчого комітету, брав участь у його засіданнях і запропонував для обговорення на з'їзді такі питання: «Восточное влияние в памятниках из слоновой кости IV–VI вв. и критика теорий о существовании различных школ скульптур: Римской, Монцской, Равеннской, Брешианской и др.» та «Обзор русско-византийских памятников искусства, находящихся в церквях Киева и найденных на почве его» [25, с. 13]. Він був направлений на з'їзд і зареєстрований як депутат від Харківського університету.

У Києві, куди Є. К. Редін приїхав уперше після студентської практики, він зустрівся з Д. В. Айналовим. На цей раз друзі працювали в Десятинній церкві, Михайлівському Золотоверхому монастирі, храмі св. Софії. Вони копіювали мозаїки, креслили плани, робили зарисовки. У листі від 1904 р. Єгор Кузьмич так розповідав про дослідження, що проводились: «Свою работу начали посещением Десятинной церкви, построенной в 30-х годах XIX в. на месте и на фундаментах старейшей Киевской церкви, относящейся к временам св. Владимира. В настоящее время в церкви производится ремонт. При раскапывании пола наткнулись на нишу, заложенную кирпичом. По вскрытии ее нашли громадный каменный гроб... один из тех двух гробов, которые до постройки новой церкви были открыты в 1825 г. в основаниях древней, и отнесены были к гробницам св. Владимира и св. Ольги. Но, не смотря на это отнесение — гробницы не увидели света: они были закопаны вновь. И вот теперь вновь открыта одна из этих гробниц, приписываемая св. Владимиру... Гробница — ли это Владимира — вопрос

большой; но она, несомненно, древняя и представляет большой интерес. Я и Айналов осмотрели эту гробницу, много повозились около нее...» [26, с. 60].

Особиста дружба й творча робота пов'язували Д. В. Айналова та Є. К. Редіна впродовж двадцяти чотирьох років. Особи, які спостерігали за їх життям і науковою діяльністю, не без підстав говорили, що, згадуючи ім'я одного, у ту саму хвилину поставало ім'я другого. «Они как бы срослись по летам, характерам, совместной учебе, по учителям, кафедрам, по общности занимавшей их искусствоведческой науки», — відзначає Г. І. Вздорнов [3, с. 272].

Оцінюючи наукову спадщину Є. К. Редіна з позицій сьогодення, ми усвідомлюємо, що в ній багато такого, що не може викликати заперечень, дещо не витримало випробування часом. Однак у роботах ученого є те, що й тепер представляє великий інтерес, без чого вітчизняна мистецтвознавча наука була б збіднілою.

Література

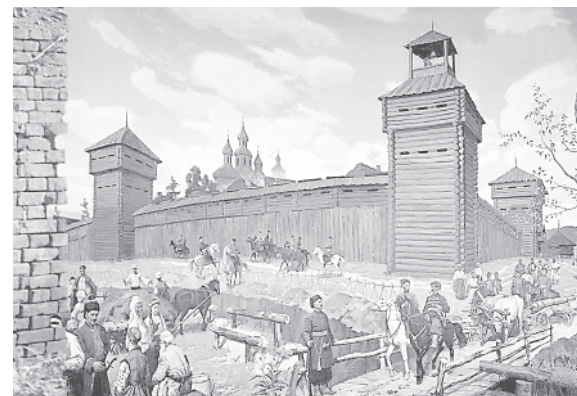
1. *Айналов Д. и Редин Е.* Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи. — СПб., 1889.
2. *Айналов Д.* Памяти Е. К. Редина. (Некролог)//ЖМНП. — 1908. — Ноябрь.
3. *Вздорнов Г. И.* История открытия и изучения русской средневековой живописи. XIX век. — М., 1986.
4. *Маркевич А. В.* Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета (Историческая записка)//Записки императорского Новороссийского университета. — 1890. — Т. 53.
5. *Киево-Софийский собор.* Исследование древней мозаической и фресковой живописи. Д. Айналов и Е. Редин. С 14 рисунками. СПб. 1889//ЖМНП. — 1889. — Март.
6. *Шмит Ф. И.* Киевский Софийский собор. — М., 1914.
7. *Вульф О.* Архитектура и мозаики храма Успения Богородицы в Никее//ВВ. — 1900. — Т. 7, Вып. 3–4.
8. *Лазарев В. Н.* Новые данные о мозаиках и фресках Софии Киевской//ВВ. — 1956. — Т. X.
9. *Лазарев В. Н.* Мозаики Софии Киевской. — М., 1960.
10. *Художественно-эстетическая культура Древней Руси. XI–XVII века.* — М., 1996.
11. *Квливидзе Н. В.* Историография русского церковного искусства //http://www.rambler.ru.
12. *Вёрман К.* История искусства всех времен и народов: В 3 т. — СПб.: Просвещение, 1896. — Т. 2. Искусство христианских народов до конца XV ст.
13. *Гордеев Д.* О наглядном преподавании истории искусства в средних учебных заведениях. Эпоха Возрождения. — Харьков, 1915.

14. *Новороссийский* университет в 1888 году // ЖМНП. — 1890. — Апрель.
15. *Веселовский Н. И.* История императорского Русского Археологического общества за первые пятьдесят лет его существования (1846–1896). — СПб., 1900.
16. *Редин* Егор Кузьмич // Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914). — М., 1915. — Т. 2.
17. *Памяти* профессора Егора Кузьмича Редина. Некрологи и речи. — Харьков, 1909.
18. *Айналов Д., Редин Е.* Мозаики и фрески Киево-Софийского собора // Вестник изящных искусств, издаваемый при императорской Академии художеств. — 1890. — Т. 8.
19. *Гордеев Д. П.* Рецензия на юбилейный сборник «Дмитрию Власевичу Айналову от учеников к двадцатипятилетию его ученой деятельности». — [Б. г.].
20. *Труды VIII* Археологического съезда в Москве, 1890. — М., 1897. — Т. 4.
21. *Айналов Д., Редин Е.* Древние памятники искусства Киева. Софийский собор. Златоверхо-Михайловский и Кирилловский монастыри. — Харьков, 1899.
22. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. — Т. 1. До середини XVII століття. — К., 1992.
23. *Лазарев В. Н.* Византийское и Древнерусское искусство. Статьи и материалы. — М., 1978.
24. *Редин Е. К.* Искусство Киевской Руси. — [Б. м., б. г.].
25. *Вопросы*, предложенные на обсуждение XI Археологического съезда // Одиннадцатый археологический съезд в Киеве 1–20 августа 1899 года. — М., 1899.
26. *Письма* проф. Е. К. Редина к проф. Н.Ф. Сумцову // СХИФО. — 1913. — Т. 19.

Резюме

Филиппенко Р. И. *Е. К. Редин — исследователь фресковых и мозаичных украшений Софийского собора и других храмов Киева*

Статья посвящена работам известного исследователя, украинского и российского ученого-искусствоведа, профессора Харьковского университета Е. К. Редина (1863–1908), написанным в соавторстве с его другом и коллегой, член-корреспондентом Петербургской АН Д. В. Айналовым (1862–1939). В центре внимания — одна из первых работ Е. К. Редина и Д. В. Айналова «Киево-Софийский собор. Исследование древней мозаической и фресковой живописи», а также другие работы указанных авторов, посвященные изучению церквей Киева.

ДО 350-РІЧЧЯ ХАРКОВА